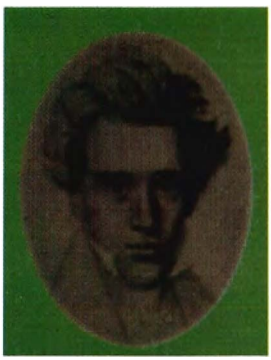
Paul Strathern

90 dakikada KIERKEGAARD

gendaş

Bu kitapta 1813 doğumlu Kierkegaard'ın kendinden çok sonraları benimsenen varoluşçuluk felsefesinin tohumlarını atışını bulacaksınız. Yaşamı boyunca Kierkegaard saplantılı biçimde yalnızdı ve neticede üzerindeki az sayıda etkinin abartılı sonuçları oldu. Paul Strathern, Kierkegaard'ın hayatı ve fikirlerinin uzmanca bir açıklamasını yapıyor.

Kitap aynı zamanda Kierkegaard'ın yazılarından seçmeler de yer alıyor.

90 DAKİKADA KIERKEGAARD

PAUL STRATHERN

90 Dakikada Kierkegaard
Yeni Seri: 65
90 Dakikada Filozoflar: 10

İngilizce'den Çeviren: Murat Lu

Tanıtım amaçlı kısa alıntılar dışında yayıncının
yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

© Gendaş A.Ş.

Birinci Basım
Ekim 1999

ISBN 975-7809-73-X

Gendaş A.Ş.
Çatalçeşme Sk. No: 19
Cağaloğlu-İstanbul
Tel-Fax: (0212) 520 82 12 - 527 10 20

Önsöz

Kierkegaard aslında gerçek bir filozof bile değildi. En azından akademik anlamda. Buna rağmen, birçok insanın felsefeden beklediği şeyi o yaptı. Dünya hakkında yazmadı, hayat hakkında yazdı; nasıl yaşadığımız, nasıl yaşamayı seçtiğimiz hakkında.

Kierkegaard yaşıyor olmanın ne anlama geldiği hakkında felsefe yaptı. Konusu birey ve onun varoluşuydu: "Varolan varlık." Kierkegaard'ın görüşüne göre tamamen öznel varlık, neden, mantık, felsefi sistemler, teoloji ve hatta "psikolojinin bahanelerinin" menzili dışında yer alıyordu. Buna rağmen, bütün bu konuların kaynağıydı. Ancak bazı filozoflar, teologlar ve psikologlar Kierkegaard'ın yarattığı felsefe –ki pürististlerce felsefe olmayan– varoluşçuluk olarak bilinir oldu.

Varoluşçuluğun bilinir hale gelmesi ise biraz vakit aldı. Nietzsche, Husserl, Heidegger

gibi bazı filozoflar öyle olduklarının farkına varmadan varoluşçuydular (varoluşçulara göre). Heidegger bunu şiddetle reddetti ve Nietzsche, kendisine bunu kimse söyleyemeden, öldü. Gerçekten de, Kierkegaard'ın ölümünün üzerinden neredeyse bir yüzyıl geçtikten sonra, Fransız filozof Jean-Paul Sartre'ın İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Paris'te ortaya çıkışına dek varoluşçuluk kendi mirasına konamadı.

Savaş sonrası Paris'inin entelektüelleri umutsuzluk içindeydiler; artık inanabilecekleri bir şey yoktu. Kendisini absürd olarak tanımlayarak entelektüel güven kazanan gerçeküstücülük artık anlamsız olarak tanımlanıyordu. Ve Stalin'in yükselişiyle, gerçekten çalışmalarına rağmen, Fransız entelektüelleri bile komünizme inanmakta zorlandılar. Ve ardından, kişinin hiçbir şeye inanmasını gerektirmeyen, hatta, umutsuzluğun insanlık durumunun bir parçası olduğunu vurgulayan varoluşçuluk geldi.

Varoluşçuluk kısa bir süre sonra moda haline geldi ve solcu kafelerini aşarak, Green-

wich'in kafelerine, Londra'nın kafe barlarına ve San Francisco'nun beatnik yuvalarına ulaştı. Ayrıca, Atlantiğin iki yanındaki üniversitelerin de ilgisini çekti. Varoluşçuluk hem bir kafe, hem de üniversite felsefesiydi - suni olanla derin bir sezgi taşıyanın sıra dışı bir karışımı. Bu karışım, büyümesine hepsinin katkıda bulunduğu; sanatçılar, yazarlar, filozoflar, ve şarlatanlar için aynı seviyede çekiciydi. Bu yönden varoluşçuluk, ilerleyen yıllarda hepsi moda haline gelecek olan davranışçılık, strüktüralizm (yapısalcılık), poststrüktüralizm ve benzerleri için uygun bir haberci olduğunu kanıtladı.

Varoluşçuluğun özündeki felsefesi - "varoluş sorunu" -, karakteristik olarak yabancılaşma, endişe, saçma ve benzer kelimelere kafayı takmasıyla, ağırlıklı olarak yirminci yüzyılın bir ürünü olarak kabul edilir. Ama bütün bunlar doğrudan, Sartre'dan neredeyse yüz yıl önce doğmuş olan Kierkegaard'dan türer.

Kierkegaard kesinlikle zamanının ilerisindeydi. Yine de, her zaman sorulacak ilk

felsefi sorulardan birisi olan "Varoluş nedir?" sorusunun, uzun süredir gecikmiş bir yeniden araştırmasını gündeme getirdi. Bu soru, o günden beri, filozoflar dışında neredeyse herkes tarafından, tabii ki sorulmaya devam etmiştir. Onlar için bu, ya gülünecek, değersiz bir soruydu, ya da kendi felsefeleri tarafından, o kadar kapsamlı yanıtlanmıştı ki, sormaya devam edilmesine hiç mi hiç ihtiyaç yoktu. Kierkegaard, diğer yandan, her bireyin bu soruyu sormakla kalmayıp, hayatını kendi öznel yanıtı yapması gerektiğinde ısrar ediyordu. Öznellik üstüne yaptığı bu vurgu Kierkegaard'ın temel katkısıdır.

Varoluş sorunu - ya da "varlık" - birçok erken dönem filozofunun düşüncelerinin merkezindeydi. Sokrates ve Platon felsefeye neden öğesini eklemeden (böylece onu akademik olarak saygın hale getirmeden) önce, filozoflar "varolma" sorusuyla çok ilgiliydiler. "Hayatta olmak ne demekti?" "Varoluşun anlamı neydi?" merak ettiler. Bu tip safça sorular bu günlerde filozoflar tarafından kahkalarla karşılanmakta ve önemsenmemektedir.

Bize bu soruları sormanın açıkça anlamsız olduğu söyleniyor. Buna rağmen biz sıradan ölümlüler inatla bunları sormaya devam ediyoruz. Saf tavırlarımızla, bazılarımız felsefenin bir yanıt oluşturmasını bile umuyoruz. Bazı Sokrates öncesi filozoflar, gelecekteki filozofların karmaşasından keyifle bihaber, bu soruları ciddiye almakta ısrar bile ettiler.

Beşinci yüzyılda, güney İtalya'daki Grek kolonosi Elea'da yaşamış olan Parmenides, varlığın, varoluşun tek değişmeyen öğesi olduğunu öğretirdi. "Her şey birdir". Çeşitlilik, değişim ve hareket gibi şeyler sadece görüntüden ibaretti. Diğer Sokrateś öncesi filozoflar, soyut kavramlar ve hayal edilmiş şeylerle karşılaştırmalı olarak, "gerçek" şeylerin varoluşu arasındaki farkı sorgulamaya başladılar. Benim varoluşumu, matematikten ya da hayallerden farklı kılan özellik neydi? "Var olmak" ne anlama geliyordu?

Ardından Sokrates ve Platon geldi. "Kendiniz olmanın ne demek olduğunu bilin" yerine "Kendinizi bilin" dönemin kuralı haline geldi. Varolma sorunu felsefeden yavaş ya-

vaş silindi. Bu temel kavram (belki de en temel kavram) göz ardı edilmişti. Platon'nun ilgilendiği kadarıyla varlık, doğasının sorgulanması yerine, verilmiş olan olarak kabul ediliyordu.

Şimdi, Platon'nun zekasının tüm zamanların en kapsamlı ve derin felsefi zekası olduğu tartışılabilir; yine de bir çok kişinin en önemli felsefi sorun olarak gördüğü sorunu gözden kaçırmayı başardı. (Newton tüm zamanların en kapsamlı ve derin bilimsel zekası olmuş olabilir. Ama bu Einstein'ı, onun evreninin nasıl yanlış bir varsayım üstüne dayandığını göstermekten alıkoymadı.) Dönemimizdeki tersi yöndeki fikirlere rağmen köklü ilerleme diye bir şey vardır. Dünya hakkında, neredeyse her konuyla ilgili (belki de felsefe dışında) daha fazla şey biliyoruz. Ama bireysel varoluş seviyesinde - Kierkegaard'ın anlattığı şekliyle - hâlâ aynıyız. Öznel varlık söz konusu olduğunda, ilerleme diye bir şey yokmuş gibi görünüyor. Hepimiz aynı durumdan acı çekiyoruz (ya da zevk alıyoruz): İnsanlık durumu. Ve zamanın başlangı-

cından bu yana böyle yaptık.

Ardından gelen filozoflar, ipuçlarını Platon'dan alarak, insanlık durumunu göz ardı etmeye devam ettiler. Belki de tartışmasız hepimizin tek ortak noktası olan, öznel varoluş, felsefi budalaların düşüncelerine terkedilmişti. Neredeyse iki bin yıl boyunca Platon ve öğrencisi Aristoteles'in felsefesi hüküm sürdü.

On yedinci yüzyıla kadar felsefe, temeline, ilk başta yetiştiği ana toprağa dönmedi. Kimim ve "Varım" dediğimde ne anlatıyorum? Fransız filozof René Descartes ilan etti: *"Cogito ergo sum."* (Düşünüyorum, öyleyse varım). Akıldan ve dünyadaki her şeyden şüphe edilebilirdi, benim onu düşünüyor olmam gerçeği dışında, her şey bir tür hayal veya yanıltıcı fantazi olabilirdi. Ana kavramın, bütün felsefenin üstüne kurulabileceği esas sorgulanamaz kayanın, bir kez daha öznel varlık olduğu görünüyordu. Ama bu, daha çok bir Fransız entelektüelinin varlığıydı. Sadece *düşünürken* var oluyordu. Duygular, duyular ve benzerleri - bütün bunların kan-

dırılması ihtimali vardı. Öznel "ben" var olduğunu bilebilirdi, ama başka hiçbir şeyi kesin olarak bilemezdi. Çıplak ve savunmasız, aldatıcı öğelerle karşı karşıya bırakılmıştı: "Gelişmemiş insan zavallı, çıplak, boynuzlu bir hayvandan başka bir şey değildir," dedi Shakespeare.

Sonuçta, bu zavallı savunmasız yaratığı geliştirmek için uygun bir tasarımda bulunan Alman filozofu Kant oldu. Kant, öznel "ben"e otoriter bir ihtişamla yerleşim sağlayan, herşeyi kucaklayan, mantığa dayalı bir felsefi sistem formunda, görkemli bir şato kurdu. Kant'ı, "Rasyonel olan her şey gerçek ve gerçek olan her şey rasyoneldir" kavramı üstüne kurulu, daha görkemli, ve her şeyi kucaklayan bir sistem inşa eden Hegel izledi.

Ama her nasılsa, hem Kant, hem de Hegel baştaki soruyu gözden kaçırmışlardı. Sistemleri öznel soruya tatmin edici bir cevap vermiyorlardı: "Varoluş nedir?" Rasyonel bir sistem, rasyonel bir dünya öngörür. Sadece mantığın sorularına sadece mantığın verdiği

yanıtlar geçerlidir. Öznel "ben" mantığın gerisinde yatar ve bütünüyle dünyaya ait değildir. Kierkegaard bunu anladı. Yanıt, her şeyi açıklayan mükemmel bir sistem kurmakta yatmıyordu. "Varoluş nedir?" "Var olmak ne demektir?" gibi soruların sorulmasına neden olan daha temel bir sorun vardı. Kendisine bu soruları yanıtlama görevini veren de Kierkegaard'dı.

Kierkegaard'ın Hayatı ve Eserleri

Søren Aabye Kierkegaard, ateşli Alman opera bestecisi Wagner'in doğduğu yıl olan, 1813'de 5 Mayıs'ta Kopenhag'da doğdu. Kendi türlerinin ilk örnekleri olan bu on dokuzuncu yüzyıl karakterleri, yüzyılın dehasının iki karşıt ucunu oluştururlar. Kierkegaard, Wagner'in, ve Wagner de Kierkegaard'ın olmadığı her şey olacaktı. Gerçekte tek ortak noktaları, görünüşe göre on dokuzuncu yüzyıl dehaları için vazgeçilmez olan, delirme ihtimali gerilimiydi. Kierkgaard'ın deliliği ruhsal oluşumunun ana özelliklerden biri değildi (akıl hastanesine düşen erkek kardeşinin oğluydu), ama yine de, davranışlarında bazı ısrarlı gariplikler belirgindir. Yaşamı boyunca Kierkegaard saplantılı biçimde yalnızdı ve neticede üzerindeki az sayıdaki etkinin abartılı sonuçları oldu. Genç Kierkegaard'ın üzerindeki en büyük etki, deliliğe oğlundan daha fazla yakınlık gösteren (ve da-

ha karmaşık bir Akdeniz toplumunda büyük ihtimalle deli olarak görülecek olan) babasıydı.

Babasının Kierkegaard üzerindeki baskısı gelişimini etkileyici düzeydeydi. Olduğu her şey, ya babasının ezici baskısı yüzünden, ya da ona karşı şiddetli tepki nedeniyleydi. İlişkilerinde nadiren sıradan, alışılmış durumlar oluyordu.

Baba Kierkegaard, kuzey Danimarka'da, Jutland'ın ücra arazilerinde doğmuştu. Ailesi yerel rahibin emrinde, onun arazilerini işliyordu. Bu, Danimarka dilinde "kilise bahçesi" anlamına gelen aile ismini neredeyse kesinlikle açıklamaktadır. On yaşındayken, genç baba Kierkegaard koyunlara çobanlık yapmaktaydı. Oğullarından birine göre, "Bir başına hayvanlarla bırakılmış, yalnız ve perişan, açlık ve soğuğa dayanmak zorundaydı, ya da zaman zaman güneşin yakıcı ışınlarına." Oldukça dindardı, yine de Tanrının kendisinin bu kadar acı çekmesine nasıl izin verdiğini anlayamıyordu. Bir gün, umutsuzlukla, çıplak yamaçta bir kayanın üstüne çı-

kıp, Tanrıya lânet etti.

Neredeyse birdenbire her şey düzelmeye başladı. Kopenhag'da yaşayan amcası, genç baba Kierkegaard'ı çağırdı ve ona yün eşyaların satışıyla ilgili bir iş verdi. Baba Kierkegaard, tüm hava şartlarında keçi yollarında ve patikalarda taban teperek çiftçilere ve kasabalılara çorap ve kazak satarak, mükemmel bir satıcı olduğunu kanıtladı. Sonunda evlenip bir aile kuracak kadar parası vardı. Amcası öldüğünde de ona iyi bir iş bıraktı. Bu işi, zaman zaman masasında kraliyet ailesinin üyelerini bile ağırlayan, Kopenhag'ın en zengin tüccarlarından biri olana dek büyüttü. Sahip olduğu beş ev, 1908'de şehrin büyük bölümünü yerle bir eden İngiliz donanmasının bombardımanından sağlam kurtuldu. On yıl sonra Danimarka ekonomisi çöktüğünde, baba Kierkegaard servetini güvenilir tahvillere yatırdığı için, bundan zarar görmeden kurtulan birkaç kişiden biriydi.

Ama Tanrıya lânet eden adam, içten içe lânetlenmiş olduğunu hissediyordu. İlk karı-

sı öldü ve o da hizmetçisiyle evlendi. Yedi çocuğundan sadece ikisi hayatta kaldı, ardından ikinci karısı da öldü.

Søren Kierkegaard ailenin en genç çocuğuydu, doğduğunda babası elli altı yaşındaydı. Søren'in çocukluk yılları sık sık ölümlerle kesintiye uğradı. Søren doğduğunda, üzerinde kıyamet yükünü hisseden, dinsel saplantılı baba Kierkegaard, bunalım sahibi bir zorba haline gelmişti. Emekli oldu ve aile malikanesinin kasvetli havası içinde, münzevi bir hayata başladı. Søren'in çocuklarının en zekisi olduğunu anladı ve Søren babasının en sevdiği çocuğu haline geldi. Bu, herhangi başka bir ailede özenilecek bir durum olabilir, ama Kierkegaardlarda pek öyle olmadı.

Kierkegaard yedi yaşına geldiğinde, babası kendi anlayışına göre oğluna mantık öğretiyordu. Genç Kierkegaard'ın her sözü saplantılı bir incelemeye maruz bırakılacak ve her savını savunmaya zorlanacaktı.

Rahatlama sadece kapsamlı yurtdışı gezilerinde sağlanıyordu. Ancak bütün bu yolcu-

luklar babasının çalışma odasının sınırları içinde oluyordu. Babası meşakkatle Dresden, Paris ve Floransa gibi uzak yerlerin mimari ve kültürel zevklerinden bahseder, genç Kierkegaard dinlerdi. Ardından, genç Søren odada bir "büyük tur" yapmaya teşvik edilir ve gördüklerini - Floransa'nın kuleleri ve kubbelerinin ardındaki, güneşin kızıla boyadığı Fiesole yamacı gibi - ayrıntılı olarak anlatmaya zorlanırdı.

Çocukluğundaki bu zihinsel işkencenin sonucu olarak, zaten zeki olan genç Kierkegaard üstün bir mantıksal zekâ ve (biraz renksizse de) muhteşem bir hayal gücü geliştirdi. Birçok modern turizm rehberi yazarı gibi, Kierkegaard'ın babası da tasvir ettiği uzak romantik yerleri hiç görmemişti. Yolculukları tamamen kitap kapaklarının arasında düzenlenirdi, ama bütün bunlara rağmen o bölgelere has detaylar eksik değildi. Sonraki dönem felsefesinde Kierkegaard, kendisini sadece mecazi anlamda içinde bulunduğu durumlarda hayal etmede tekin olmayan bir yetenek gösterdi. Bu yetenek doğrudan ba-

basına koltuk yolculukları sırasında eşlik etmiş olmasından kaynaklanır.

Daha derinde, baba Kierkegaard oğlunun zihninde egemenlik kurup ona kendi at gözlüğü takılı dünya görüşünü kabul ettirmek istemiş gibi görünüyor. Egemen babalar, hep başardıkları (ya da daha sık olarak, başaramadıkları) amaçlarını çocuklarına geçirmekten zevk almışlardır, ama baba Kierkegaard farklıydı. İsteği vardı, ama artık amacı yoktu. Kendini lânetlenmiş olarak görüyordu, ve umutsuzluk içinde yüzüyordu. Bilinçli veya değil, oğluna aktarmak istediği bu kendisini kaplayan umutsuzluktu. Sonraki günlüklerinde, maksatlı olarak baba Kierkegaard, bir adamın oğluna bakıp "Zavallı çocuk. Sessiz bir umutsuzluk içinde yaşıyorsun," dediğini anlatır. Bu otobiyografik bir olaydan çıkmış gibidir, (ya da bir ihtimal hep tekrarlanan bir nakarattı.)

Kierkegaard'ın okulda garip bir öğrenci olması şaşırtıcı değildir. Eski moda, boğazına kadar düğmelenmiş giysiler giyer ve eskinin adamları gibi davranırdı. Hocaları onu

"büyümüş de küçülmüş" diye tasvir ederlerdi. Okulda mükemmel değildi. Babası onu zekâsıyla dikkat çekmemesi için uyarmıştı: Sınıfında üçüncü olacaktı. Genç Søren saygıyla buna uydu. (Bu daha da büyük bir yetenek gerektiriyor olmalı: Her büyümekte olan dahi kolaylıkla birinci olabilir.)

Kierkegaard büyüdükçe, garip görünüşünün tek nedeninin eski moda kıyafetleri olmadığı belli oldu. Bedeni kendisine hafif bir kamburluk veren bir omurga hastalığından olsa gerek, hafif yana yatıyordu ve sopa gibiydi. Hiçbir çetenin elemanı olmayan, yabancı Kierkegaard kaçınılmaz olarak sınıfının yaramaz çocuklarının hedefi oldu. Kısa sürede kendisini alaycı bir zekâyla savunmayı öğrendi. Bu alaycılığı saldırganca kullanmaya, diğer çocukları sözleriyle tahrik etmeye ve onların saldırılarıyla karşı karşıya kalmaya başladı. Bu davranış Kierkegaard'ın hayatı boyunca tekrarlanacaktı.

Birçok gerçek içedönük gibi, Kierkegaard da kendisini ilgi merkezi olarak görmeye bayılırdı. Gerçekten de babasının ilgisinin mer-

kezindeydi ve iç hayatının hararetli yoğunluğu da kendi ilgisinin merkezinde olduğu anlamına geliyordu. Diğerlerini tahrik ederek, acı çekse bile, dünyanın kendi etrafında döndüğü yanılsamasını güçlendiriyordu. Bu *şehitlik kompleksi* psikolojik yapısında önemli bir etmen haline gelecekti.

Okuldan sonra Kierkegaard teoloji okumak için Kopenhag Üniversitesi'ne kaydoldu. Şaşırtıcı olarak burada normal bir öğrenci olarak görülür. Kısa sürede geniş bilgisi ve jilet gibi keskin zekâsıyla tanındı ve Kopenhag öğrenci çevrelerinde boy gösterdi. Kısa sürede felsefe için teolojiyi boşladığını fark etti. Felsefesi Almanya'da felaket hızıyla yayılan (ve şimdilerde de daha az felsefi uluslarda salgın haline gelmeye başlayan) Hegel ile ilgilenmeye başladı. Hegel'in derin ciddiyeti ve içten, ruhani merkezli dünya görüşü Kierkegaard'ın içinde bir şeylerin hareketlenmesine neden oldu. Hegel'in her şeyi kapsayan sistemine göre dünya üçlü bir diyalektik süreç uyarınca gelişiyordu. Bir tez kendi antitezini yaratacak, ardından ikisi bir sen-

tez içinde toplanacaktı (ki bu da o zaman bir tez olarak görülecek ve böyle gidecekti). Klasik örneği şuydu:

Tez: Varlık (ya da varoluş). Antitez: Hiçlik (ya da Varolmayış). Sentez: Olmak.

Bu diyalektik yoluyla her şey daha büyük bir öz bilinç seviyesine ve sonuçta da kendisini tasarlarken her şeyi kapsayan Saf Ruh'a doğru ilerliyordu. Bu Saf Ruh, en uç felsefenin (yani Hegel'inki) erken bir seviyesi olarak görülen dini de kapsıyordu. Böyle bir felsefenin içe dönük Kierkegaard için çekiciliği ortadadır -en azından ödipal, dini, narsistik yönleriyle olmasa bile.

Kierkegaard, her ne kadar Hegel'e karşı takdir duygusuyla doluysa da, onunla ilişkisi başlangıçtan itibaren uygun şekilde diyalektik idi. Onu seviyordu, ondan nefret ediyordu ve kendi anti-Hegelyan felsefesi - diyalektiğin kendisine ait şekli olmaya - Hegelyan kavramlarla doluydu. Ama daha da önemlisi, başlangıçtan itibaren Kierkegaard Saf Ruh ve onun öz bilincine karşı şüpheyle doludur. Kierkegaard için, öz bilinç öznel se-

viyede başarılmalıydı. Öznenin, bireyler için Saf Ruh'dan daha önemli olmak zorunda olduğunda ısrar etti. Öznel alan ana ilgi konumuzdu. Bazı becerikli yorumcular bütün bunlarda Kierkegaard'ın babasıyla olan ilişkilerinin bilinçaltı yankılarını gözlemlediler. Kesin olan şuydu ki, kısa bir süre sonra genç özne, kendisini baba Saf Ruh'a karşı çıkarken bulacaktı.

Bu dönemde Kierkegaard'ın babasıyla olan ilişkisi dramatik bir değişim geçirdi. Aile lânetini geçirmek amacıyla, baba Kierkegaard gergin ve duyarlı oğluna bazı itiraflarda bulunmuş gibi gözüküyor. Uzun bir süre önce Jutland'da Tanrıya nasıl lânet ettiğini açıkladı. Kierkegaard'ın bu açıklamadan dehşetle irkildiği ve kısa bir süre sonra üniversitede sarhoş, hovarda bir hayata kaydığı söylenir.

Bazı zeki yorumcular görünenden daha başka bir şeylerin de olduğunu ileri sürmüşler. Bu döneme gelene dek Kierkegaard büyük bir ihtimalle babasının tahammül edilemez etkisinden kurtulmak için bir neden arı-

yordu. Ayrıca sofu babanın itiraflarının sadece teolojik konuları içermediği de neredeyse kesin gibi görünüyor. Zina - ilk karısı ölüm döşeğindeyken (Kierkegaard'ın annesi olan) hizmetçisiyle yattığı - itirafında bulunmuş da olabilir. Bu da, Kierkegaard'ın davranışlarındaki (inanmamızı istediği kadar hovardaca olmayan) dramatik - ya da kendisi tarafından dramatize edilmiş - değişikliği açıklamaya yardımcı olabilir. Ama babanın itiraflarında bu çocukça küfür ve küçük günahlar hakkındaki içten suçluluk duygusundan daha ciddi bir şeyler olabileceği de önerilmiştir. Eleştirmen Ronald Grimsley'e göre, Kierkegaard'ın günlüklerindeki üstü kapalı göndermeler babanın bir geneleve gittiği ve oğluna da geçmiş olma ihtimali olan frengiye yakalandığına işaret eder. Kierkegaard'ın izleyen dönemdeki davranışları kesinlikle bu ihtimali ortadan kaldırır şekilde değildir.

Kafelerde gürültüyle içki içmek ve ana caddede sigara içerek yürümek gibi adice günahları da içeren sefih hayata uymak için, Kierkegaard bir geneleve gitti. Birçok kişi-

nin kabul etmeye yanaşmamasına rağmen, bu kabul töreni çoğu zaman olduğu gibi bir fiyaskoyla sonuçlandı. Aynı gece geç saatlerde Kierkegaard günlüğüne şöyle yazdı: "Tanrım, Tanrım... (beni neden yalnız bıraktın?)... O hayvani kıkırdayış..." Stres altındaki Kierkegaard, İsa'nın çarmıha gerilirken söylediği sözlerle kendisini özdeşleştirmişti. Din, ondan kaçmayı denemesine rağmen, ruhsal dayanağı olarak kalmıştı.

Bu, Kierkegaard'ın hayatı boyunca tek cinsel yakınlaşması olarak kaldı. Günlüklerine daha sonra yazdıklarına bakılırsa, bu sıradan bir aşağılanmadan daha fazla birşeydi. "Tam bir insan olmak için gereken fiziksel özelliklerden mahrum bırakılmış" olduğunu yazdı. Başka yerlerde sık sık "etindeki diken"den, ve bir noktada da "ruhu ve bedeni arasındaki oransızlık"tan bahsetti. Bu, cinsel iktidarsızlığı içerir gibi görünen, tamamıyla kişisel acının kesin detayları hakkında sadece tahminde bulunabiliriz.

Bazıları bunun Kierkegaard'ı bir köşeye çekilip, bütün hayatını ve eserlerini "özel bir

konu" haline getirmeye ittiğini savunurlar. Hiçbir şey gerçekten daha uzak olamaz. Daha akla yakın olan iddia ise, bu bireysel acının sürekli bir dürtü görevi görerek, acısını, daha yoğun bir insan haline geldiği seviyeye doğru arttırdığıdır. Bu durum, birbirine aykırı düşerek, onu hem hayattan uzaklaştırmaya, hem de başka bir seviyede onu hayatın daha çok içine daldırmaya yaramıştır. Sürekli acısı, onun insani durumun hem yararsızlığının, hem de derin karmaşasının daha çok farkında olmasını sağlamıştır.

1863 baharında Kierkegaard bir umutsuzluk krizi geçirdi. Alaycılıkla çürümüş olduğunu düşündüğü iç dünyasına ait bir görüntünün etkisi altındaydı. Arkadaşlarını eğlendiren iğneleyici sigara tiryakisi dipsiz bir kuyuyu saklıyordu içinde. Ciddi olarak intihar etmeyi düşünmeye başladı.

19 Mayıs 1838'de Kierkegaard, günlüklerinde "büyük deprem" olarak bahsettiği ruhsal bir deneyim geçirdi: "Sadece şimdi... babama bizleri rahatlamak için, dinin tesellisini ve burada sahip olduğumuz her şeyi kay-

betmemiz pahasına olsa bile bize daha iyi bir dünyanın açılabilmesi için hepimize her şeyi vaaz etmesi gibi zor bir görevin verilmiş olduğu düşüncesinde huzur buluyorum...." Artık Tanrı'ya dönüş ve babasıyla uzlaşma için yol açılmıştı. Üç ay sonra babası öldü. Kierkegaard'a göre babası "eğer mümkünse bir şey olabileyim" diye ölmüştü. Kierkegaard'ın güçlü hayalgücü genellikle kendisini derinden etkileyen olayları efsaneleştirmesine neden oluyordu. Hayatına bu yolla anlam kazandırıyordu.

Kierkegaard'ın babasının ölümü ona yirmi bin krondan daha fazla tutan yüklü bir miras getirdi. (Kierkegaard bunun kendisine on ile yirmi yıl arasında yeteceğini hesaplamıştı.) Bir gecede Kopenhag'ın en zengin ve evlenmeye en uygun genç adamlarından biri oluvermişti.

Neredeyse altı yıl boyunca, ağırlıklı olarak babası okulu bitirip bir papaz olmasını istediği için, ki bu da ona pek çekici gelmiyordu, Kierkegaard üniversite sınavlarına girmeyi reddetmişti. Ama şimdi bütün bun-

lar değişmişti. Kendisine tamamen uygun, sapkın bir diyalektik mantık yoluyla (Kierkegaard'ın kendisine ait hale getireceği türde) kendisini, artık babasının zorlamasından kurtulmuş ve nihayet çalışmak zorunda olmadığı, ekonomik olarak bağımsız bir duruma geldiği için, sınavlarını geçmeyi babasına borçlu olduğuna inandırdı.

İki yıl boyunca Kierkegaard, iyi bir Hıristiyan hayatı yaşayarak çok çalıştı. Bu dönemde iyi bir aileden gelen Regine Olsen isminde genç bir kızla tanıştı. Kız, Kierkegaard'dan on yaş genç olmasına rağmen, Kierkegaard ona karşı derin bir bağlılık geliştirdi. Dönemin ciddi tavrına uygun şekilde ona kitaplar yollayarak, okuyarak, pazar akşamları Esplanade boyunca kol kola eşlik ederek, kıza kur yaptı. Bu zekâsı ve toplumsal zarafeti aldatıcı bir melankolinin iziyle örselenmiş gibi duran zengin damat adayından Regine'in gözleri kamaşmıştı. Kierkegaard'ın bağlılığı da aynı derinlikteydi, ama tamamen ruhsal seviyede kaldı. Masumiyeti içerisinde Regine bunun farkına varmadı;

terbiyeli Danimarka toplumunda bu tür davranışlar normal sayılıyordu. Herhangi bir ilişkinin fiziksel yönü daha sonra gelirdi - ve bunun tersini düşünen adayın başına gelmedik kalmazdı. Bütün saflığına rağmen Regine kısa sürede sıradan bir genç adama aşık olmadığını anladı.

Kierkegaard ona verdiği kitaplar konusunda çok titizdi. Kitaplardaki fikirleri etraflıca tartışmak için ısrar eder, ona fikirleri yorumlamanın doğru yolunu gösterirdi. Görünen o ki, Kierkegaard babasının kendisini yönettiği gibi, genç kızı yönetmek istiyordu. Ama Kierkegaard babası gibi huysuzluk malzemesinden yapılmamıştı. İçindeki bir şey bunun, tüm bu olanların yanlışlığını hissettiriyordu ona. Yine de, kızı seviyordu. Bazen ona okumayı birden keserdi ve kız onun sessizce ağladığını fark ederdi. Aynı şey sık sık Regine onun için piyano çalarken de olurdu. Onun söylediği şekliyle, "Kierkegaard melankolisinden korkutacak kadar acı çekerdi" - dokunaklı olduğu kadar trajik kertede kehanet gibi bir gözlem.

Kierkegaard sınavlarını geçtikten sonra nişanlandılar ve Kierkegaard papaz olmak için eğitime başladı. Normal bir hayat onları çağırıyordu. Ama Kierkegaard normal bir hayat yaşayacak yeteneğe sahip değildi - ve kendisi de bunun farkındaydı. Ruhsal, psikolojik, duygusal, fiziksel - neredeyse her seviyede böyle bir hayat onun için imkânsızdı. Buna rağmen imkânsız olan oldu: Aşık olmuştu. Regine, onun amaçladığı ruhsal koruma altına alacağı varlıktan çok daha fazla bir şey haline gelmişti. Aynı zamanda Kierkegaard kendisinin normalin ötesinde bir şeye, "daha yüksek bir hayata" doğru çekildiğini hissediyordu. Henüz bu hayatın ne olduğunu tam olarak anlamamıştı. Bütün bildiği kendisini yazmaya, felsefeye, Tanrı'ya adamak istediğiydi. Ve içgüdüsel olarak bunun için başka her şeyi kurban etmesi gerektiğini hissediyordu.

Regine ile nişanlandıktan iki gün sonra, Kierkegaard hata yaptığının farkına vardı. Mümkün olduğu kadar nazikçe bitirmeye çalıştı, ama Regine anlamıyordu. Yüzüğünü

geri gönderdi, yine de anlamadı. (Kierkegaard'ın kendisini sevdiğini biliyordu.) Kierkegaard'ı hayatının sonuna dek meşgul edecek bir traji-komik bir durum doğdu. Yıllar boyu çözümleyip, hayal kurup, kendisini aldatacak ve yürek parçalayıcı bir dürüstlükle tepkilerini tahlil edecekti. Üzüntüsü arttıkça düşünceleri derinleşti. Bir seçim acısı olarak başlayan şey sonunda bütün insanlığın karşı karşıya kaldığı bir ikilem haline gelecekti. "Ne yapmalıyım?" "Nasıl yaşamalıyız?" haline gelerek evrenselleşti.

Artık Kierkegaard'ın ileride felsefesini ortaya çıkaracak olan iki konusu vardı: Babası ve Regine. Nevroz, saplantı ve acının odacığında, yetersizliklerinin temel madenleri insani durumun özüne dönüştürülecekti.

Regine ile nişanını nihayet attıktan sonra Kierkegaard Berlin'e kaçtı. Orada bir yıl boyunca kalacaktı. Alman düşüncesini Hegel'in büyüleyici etkisinden özgürleştirmeye kararlı romantik-idealist filozof Schelling'in konferanslarına katıldı. Bu konferanslar, Bakunin, (Rus anarşist), Burckhardt (Röne-

sans'ın kültürel önemini tam olarak anlatan tarihçi) ve Engels (Marx ile birlikte ünlü politik ikilinin diğer yarısını oluşturan kişi) dahil geniş bir dinleyici kitlesinin ilgisini çekiyordu. Kierkegaard gibi bu acemi dahiler de Hegel'in her şeye nüfuz eden etkisinden kurtulmanın yollarını arıyorlardı. (Sonunda hepsi çözümü onu bırakmakta buldular, ama yine de ne olursa olsun hepsi ondan sürekli olarak etkilenmişti.) Ama Kierkegaard hayal kırıklığına uğramıştı. Schelling esas noktayı gözden kaçırmıştı: Hegel'in felsefi sisteminin (esasında bütün felsefi sistemlerin) geçmişe ait olduğunu anlamamıştı. Her sistemin olması gerektiği gibi, rasyonel prensipler üstüne kurulu bir sistem dünyanın sadece rasyonel yönlerini tanımlayabilirdi. Kierkegaard, öznelliğin rasyonel olmadığını anlamış - ve tam olarak tecrübe etmişti.

1842 yılının sonunda Kopenhag'a döndüğünde, Kierkgaard yanında *Ya/Ya da: Hayatın Bir Parçası* isimli kalın bir ciltlik metin getirdi. İsmin otobiyografik göndermesi oldukça açıktır, yine de çalışmasını yayımladı-

ğı zaman takma bir isim (daha doğrusu bir seri takma isim) kullandı. Metnin kendisinin, editörü Victor Eremita (ki ismi *yalnız* ya da *toplumdan kovulmuş* anlamına gelen antik Yunanca bir kelimeden geliyordu) tarafından gizli bir çekmecede bulundurulduğu söyleniyordu. Eremita metnin elyazmasını çalışıp bunun, birisi Wilhelm adında (B olarak tanımlanan) bir yargıç, diğeri ise isimsiz genç bir dost (A diye tanımlanan) iki yazarın eseri olduğuna karar veriyor; Hakim Wilhelm (B) tarafından yazılan kağıtlar, uzun mektup formunda iki denemeyi içeriyor ve Hakim Wilhem'e göre Jutland'dan tanınmayan bir rahip tarafından yazılmış bir vaaz ile devam ediyor. Ardından gelen kâğıtların arasında ünlü "Baştan Çıkarıcı'nın Günlüğü" var. Bunun önsözünde A, metni Johannes adında bir dostundan çaldığını iddia eder. Bu iddia Victor Eremita tarafından, Baştan Çıkarıcı Johannes'in büyük ihtimalle A'nın bir hayal ürünü olduğu ve A'nın sadece metnin editörü olduğu iddiasının "eski bir yazarlık numarası" olduğu savıyla reddedilir. Ama

Victor Eremita, bütün eser için yazdığı kendi önsözünde kendi editörlüğünün de benzer bir kılık değiştirme olabileceğini ileri sürerek konuyu daha da karmaşıklaştırır.

Bir kez daha, Kierkegaard kendisini karışık bir durum içinde bulmuş ve bunu karakteristik olarak, kararsızlık acısı haline getirene dek uğraşmıştı. Basitçe anlatılırsa, bir takma isim arkasına saklanmak istiyor, ama aynı zamanda bunun bir takma isim (ya da isimler) olduğunun anlaşılmasını istiyordu. Kendisini (tamamen Regine ile olan ilişkisi hakkında olan) "Baştan Çıkarıcı'nın Günlüğü" gibi otobiyografik bir metnin yazarı olarak ortaya çıkarmak istemiyor, ama çektiği acıyı anlasın diye, bu bilgiyi üstü kapalı biçimde Regine'e ulaştırabilmek istediğini, bu günlüğün metni içinde belli ediyor. (Çekici ismine kapılıp bu günlüğe ilgi duyan birçok felsefeyle ilgisi olmayan okuyucu hayal kırıklığına uğrayabilir. Hiçbir fiziksel günahtan bahsedilmediğini söylemeye gerek yok.)

Ama bütün bu usandırıcı ve utandırıcı anlamsızlığın esasında ciddi bir amacı vardı.

Düşüncesine sinen diyalektik yaklaşımın bir parçası olarak, Kierkegaard fikirlerini birkaç değişik bakış açısından öne sürmek istiyordu. Hiçbir bakış açısı kesin ya da etken olarak ele alınmayacaktı (hatta yazarınki bile). Okuyucu sık sık birbiriyle çelişen fikirler hakkında kendi kararını vermesi için serbest bırakılıyordu.

Didaktisizm görünüşünü aşmak için Platon, fikirlerini diyaloglar içine yerleştirirdi. Ama Kierkegaard bir yalnızdı ve "Çin kutusu" formunu seçmesi daha uygun görünüyordu. Onun durumunda, tartışmalar bir beyin içinde yer alıyordu. Felsefesinin bastığı yer özneydi.

Ama *Ya / Ya da*'da tam olarak ne anlattı? Esas itibariyle Kierkegaard hayatımızı yaşayabileceğimiz iki yol önerdi: Estetik ve etik. Her bireyin bu ikisi arasında bilinçli bir seçim yapma şansı var. Varoluşçuluğun tohumları işte burada yatıyor. Bu seçimi yaparken, birey, bütün varoluşunu en temel anlamda şekillendirecek olan hareketinin tüm sorumluluklarını kabul etmeli.

Estetik bakış açısını seçen bireyler temelde kendileri ve zevkleri için yaşarlar. Bunun hayat hakkında sığ bir yaklaşım olması gerekmiyor. Kendi zevkimiz için çalışırken, eğer uzun vadeli düşünüyorsak, neredeyse sürekli olarak başkalarının zevkleri için de çalışırız. Hatta, kendisini çok acı veren bir hastalığın tedavisini bulmaya adayan ve süreç içerisinde kişisel, ailevi ve toplumsal zevklerinden vazgeçen bir bilim adamı da, eğer bunu bilimsel araştırmadan hoşlandığı için yapıyorsa, estetik hayat sürüyordur. Liberal toplum içinde herhangi birinin estetik hayat yaşamadığını anlamak zordur. Modern psikoloji de bu işi çözemez. Kendi garip ve mükemmel yöntemlerimizle hepimiz zevk arıyor gibi görünüyoruz.

Kierkegaard'ın bu bakış açısıyla özdeşleşememesi, dönemine ve yaşadığı yere has bir özellikti (sofu, Freud öncesi İskandinavya), ama bunun ne anlama geldiği hakkındaki çözümlemesi keskin ve derindir. Neden bahsettiğini biliyordu: Öğrencilik günlerinde böyle yaşamıştı ve hâlâ suçluluk duygusuyla

doluydu.

Temelde, estetik hayat yaşayan bireyin varoluşu kendi kontrolünde değildir. Anlık yaşar ve zevk için harekete geçer. Hayatı, düzen hatta kesinlik eksikliği çekerek, kendiyle çelişki halinde olabilir. Daha planlı bir seviyede bile, estetik hayat "deneysel" olarak kalır. Belli bir zevkin peşinden sadece ilgimizi çektiği sürece gideriz.

Estetik bakış açısının yetersizliği temeldir. Çünkü dış dünyaya dayalıdır. "Her şeyi dışarıdan bekler." Bu yönden edilgen ve özgürlükten mahrumdur. Sürekli olarak kendi isteğinin kontrolü dışında yer alan şeylere dayanır - güç, mal varlığı ve hatta arkadaşlık gibi. Bağımlıdır ve "tesadüfi" olana muhtaçtır. Onunla ilgili "gerekli" olan hiçbir şey yoktur.

Bu tür şeyleri anlarsak, estetik bakış açısının sonsuz yetersizliğini görürüz. Estetik hayat yaşayan birey varoluşu hakkında düşündüğünde, kesinlik veya anlam olmadığını fark eder. Böyle bir fark ediş genellikle umutsuzluğa yol açar.

Bu umutsuzluk bastırılabilir ya da göz ardı edilebilir ve hatta saygın bir burjuva varoluşu içinde unutulabilir bile. Diğer durumlarda, bir birey bu umutsuzluğu varoluşunun anlamı olarak görmeye başlayabilir. Bu sapkınca, ama en azından kesin bir sonuçtur. Başka hiçbir şey olmasa bile, mahrum bırakılamayacağı bir şey vardır. Trajedi kahramanı gibi, bu umutsuzluğa "doğa tarafından mahkum edildiğini" düşünerek avunabilir.

Bu yolla "kahramanca" umutsuzluğundan gurur duyabilir ve durgun bir anlayış sağlayabilir. Ama Kierkegaard bu "baştan çıkarıcı kadercilikteki" hataları da hemen gösterir. Bunu kabul ederek hayati, varoluşumuz kavramının merkezinde bulunan bir şeyden feragat ediyoruz. Özgürlük ihtimalinden bile feragat ediyoruz. "Mahvolmaya mahkûm" olduğumuzu kabul ederek, kendi bireysel kaderimizin sorumluluğunu reddediyoruz. Hayatımızdan mesul değiliz; kaderin elinde birer piyonuz. Olduğumuz şey, yaşadığımız şey bizim başarımız ya da hatamız değil.

Kierkegaard kendini kandırma bahanele-

rini fark etmede çok ustadır. (Öğrencilik yıllarında esasen inandığı şeye karşı çıkarak, hepsini kendi üzerinde denemişti.)

Kendini kandırmanın katmanlarını soyması, estetik durumdan çıkış yoluna işaret eder. Vardığı sonucu kabul ederken zorlanabiliriz (ki bu sonuç yasakçı ruhani bir kılık içinde Hıristiyanlıktı), ama yol boyunca bizi adım adım yönlendirmesi takdir uyandıracak türdedir. Çünkü, en önemlisi, bizi umutsuzluğun dipsiz kuyusundan, yaptıklarımızın tam sorumluluğunu aldığımız bir hayata çıkartmaktadır.

Kierkegaard'ın anlattığı umutsuzluk, zamanımızda gitgide daha yaygın hale gelen derin bir durumdur. Kierkegaard'ın bu umutsuzluk hakkındaki betimlemeleri - girdiği şekil, arkasına saklandığı psikolojik safsatalar - oldukça öngörülüdür. Önerdiği çözüm de aynı seviyede köktencidir. Tek çözüm kişinin varoluşunu eline alması ve bütün sorumluluğu kabullenmesidir. Bu, Hıristiyanlığa mesajı değil, en önemli katkısıydı. Ve ölümünden sonraki yüzyılda, birey gitgide

Tanrı'ya olan inancını kaybettikçe, determinist psikoloji tarafından tehdit edildikçe, "kitle kültürü" altında boğuldukça ve totalitarizm tarafından reddedildikçe ve bilimin karmaşıklığında kayboldukça daha da önemli hale gelecekti. Bilinçli seçimle kendini yaratmak genellikle umutsuzluğa karşı tek alternatif gibi görünüyordu. Kierkegaard'ın sözcükleriyle, dipsiz kuyudan çıkış yolu "derinden ve içtenlikle dilemekti."

Bu bizi estetik hayatın alternatifine getiriyor - etik olana. Burada öznellik "mutlaktır" ve en başta gelen görev "kendini seçmektir." Etik hayatı yaşayan birey kendisini seçimiyle yaratır ve yeniden yaratış varoluşunun amacı haline gelir. Estetik birey kendisini olduğu gibi kabul ederken, etik birey kendisini bilmeye ve kendi seçimiyle yaratmaya çalışır. Bunda, kendi öz bilgisi ve bulduğunu kabul etmeyip, onu geliştirmeye çalışma isteği rehberi olacaktır.

Burada estetik ile etik olan arasındaki kategorik farkı görüyoruz; önceki dış dünya ile ilgilidir, sonraki iç dünya. Etik birey ken-

disini bilmeye ve kendini daha iyi bir şey haline getirmeye çalışır - "ideal kendisi" olmayı amaçlar. Kesinlikle neden bunu yapmayı seçmesi gerektiği, kendisini bilmekle aydınlanacağı ve böylece bir dizi etik standardı içeren bir hayatı amaçlamayı isteyeceğini kabul etmiyorsak, açık değildir.

Açık olan, etik bireyin artık bağımlı, tutarsız veya tesadüfi olmadığıdır. O,"Hayatındaki evrenseli vurgular." Bunu yaparak, *iyi* ve *kötü, görev* ve benzerlerinin bulunduğu temel kategorilerin alanına girer. Kierkegaard'ın, etik bireyin öznelliğin "mutlak"lığından, bu "evrensel hayat şekli"ne geçerken kullandığı savı pek ikna edici değildir. Etik olanı, kendiliğinden üstün olarak tanımladığımızı ve böylece ona ilgi duyduğumuzu varsayar. Daha önce belirttiğim gibi, yirminci yüzyıl psikolojisi öncekini sorgular; sonraki karıştırma en eski ahlâki safsatayı içerir. (Yani, bir şeyin iyi olduğunu gördüğümüzde, onu yapmamız gerektiği duygusu.)

Ama Kierkegaard'ın bahsettiği, estetik ile etik arasındaki temel farklılık yeterince

açıktır. Biri, "dıştır", bağımlı, tutarsız, ve kendini israf edendir; diğeri, "içtir", gerekli, tutarlı ve kendini yaratandır. Bir hata dışında, bu ikna edicidir. Asla tam olarak etik bir hayat yaşayamayız - hayatımızda her zaman "dış" ve tesadüfi bir öğe olacaktır. Etik olanı seçtiğimizde bile, estetikten bir öğe kalacaktır.

Diyalektik bir süreç sayesinde, etik olan ile ilgili bu tatminsizlik, önceki iki karşıt fikrin (estetik ve etik), bir sentezi olan, üçüncü bir bakış açısı ortaya çıkartır. Kierkegaard, bunu *dini olan* olarak açıklıyor; Johannes de Silentio takma adıyla yazdığı, *Korku* ve *Titreme* ikinci eserinde bu konuyla ilgilenir.

Bu çalışmasında Kierkegaard inanç kavramını inceliyor. Bunu en uç öznel davranış olarak nitelendiriyor. İrrasyoneldir, bu da - bütün olası gerekçelerin ötesine bir "atlayıştır". Etik veya iyi davranışla hiçbir ilgisi yoktur. Yeniden yaratma ve sorumlu seçim kavramlarıyla etik hayat iman atlayışına tam olarak uyum sağlama şansından yoksundur. Bu tür "daha yüksek irrasyonellik", rasyonel

davranışa ihtiyaç duyan etik olanın ötesinde yer alır. İnanç bireyi, etik olan her şeyin özü olan, daha yüksek bir şeyle ilişkilendirir. Kierkegaard'a göre, etik hayat dinle temelde toplumsal anlamda ilgilenir, ama dini bir duruma ulaşmak, "etiğin teolojik olarak askıya alınmasını" gerektirir. Diğer bir tanımla, etik standartlarımızı aşmak ve daha derin bir amacı yerine getirmek için, onları askıya almamız gerekir.

Kierkegaard'a göre, dini olan estetik ve etik olanın diyalektik bir sentezi olarak görülebilir. İnanç atlayışı (bütün kesinliğin ötesine uzandığı için) iç ve dış hayatı, kesin olan ile olmayanı birbirine bağlar.

Kierkegaard, bu dini durumu, İncil'den İbrahim ile İshak'ın hikâyesini örnek vererek anlatır. İnancını denemek için Tanrı, İbrahim'e oğlu İshak'ı kurban etmesini söyler. Bu tür bir hareket etik yönünden sadece yanlış olarak görülebilir - ama gerçek iman (dini seviye için ihtiyaç), bütün sıradan etik istekleri aşan kutsal bir amaç içerir.

İbrahim böyle bir şeyi yaparken duyacağı

vicdan azabını umursamadan, Tanrı'nın buyruğunu yerine getirmeye kalkışır. Bunu yaparken, etik olanın çıktığı kutsallığa inancı olduğu için etikten daha yüksek olan, dini seviyede bir hayat sürüyordur.

Birçok kişi haklı olarak böyle bir yaklaşımı tehlikeli delilik olarak nitelendirecektir. Tarih boyunca dini fanatikler böyle davranmışlardır. Benzer şekilde, führerler ve tiranlar da benzer psikolojik emirlere uymuşlardır. Ve bu sorunun anahtarı psikolojidir. Kierkegaard'ın buradaki tek gerçek savunması, toplumsal bir davranıştan çok, ruhsal bir diyalog ile uğraşıyor olmasıdır. İbrahim ve İshak'a toplumun değişik parçaları olarak değil de, aynı insanın iki değişik parçası olarak bakın ve her şey açık olduğu kadar makul hale gelir. Bir şey başarmak istiyorsak, kurban gereklidir. Bu kurban etme genellikle irrasyoneldir ve bizim daha önceki doğru ve yanlış anlayışlarımızla çatışabilir. Öznel olarak, hayattaki amacımızı genellikle etikle ya çok az ilgisi olan, ya da hiç uyuşmayan, bir iman atlayışı sayesinde buluruz. Kierkegaard bu-

nu *dini olan*la ilişkilendirir. Ama bu aynı zamanda, kişinin hayatına bir "temel amaç" verme yöntemidir - ister bir sanatçı, ister gelecekteki başbakan veya bir stand-up komedyen: "Kendine inanarak". Kierkegaard'ın söylediği gibi, "Bir şairin hayatı varoluşun tümüyle çatışmayla başlar."

Kierkegaard İbrahim ile İshak'ın hikâyesi üstünde ayrıntılı olarak durur. Bunun nedenini görmek de zor değildir. Bir kez daha, Regine ile ayrılmasının güçlü yankıları söz konusudur. Daha önce gördüğümüz gibi, bu etik anlamda "yanlış" görünüyor olabilir, ama Kierkegaard bunu dini bir hayat sürmek için gerekli görüyordu. Ayrıca babasıyla ilişkilerinin de karanlık yankılarını görmek de zor değildir. Son anda Tanrı, İbrahim'in elini, İshak kurban edilmesin diye durdurmuştu. Kierkegaard da, sonradan oğlu "bir şey olabilsin diye" ölen egemen babası tarafından ruhsal yokoluşun sınırına sürüklenmişti.

Otuz yaşına geldiğinde, Kierkegaard neredeyse hayatının tamamını yazmaya ada-

mıştı. Artık okul arkadaşlarını görmüyor, yalnız bir varoluş sürüyordu. Sadece, artarak ilginçleşen görüntüsünün ilgi çektiği Kopenhag caddelerinde uzun yürüyüşler yapmak için dışarıya çıkıyordu. Bir paçası diğerinden kısa dar pantolonlar giyen, fötr şapkalı, ince, kambur bir adam. Her zaman olduğundan daha yaşlı görünen Kierkegaard, şimdiden orta yaşlı gibi duruyordu. Zaman zaman durup çocuklarla konuşurdu. Onlara küçük hediyeler verir, onlar da bu garip kılıklı ihtiyarlamış genç adamın cin gibi esprilerine gülerlerdi.

Hafta sonlarında, Kierkegaard araba kiralayıp şehrin bahçelerinde ya da kırlarda gezintiye çıkardı. Şehrin en zengin tacirlerinden birinin oğlu olarak konumunun farkındaydı. Ama Olsen ailesi, kızları Regine'e davranışından dolayı ona hiddetlenmişti ve sonuç olarak kibar sosyete tarafından dışlanmıştı.

Pazar günleri kiliseye giderdi. Cemaatin içinde sık sık Regine'i fark ederdi. Konuşmazlardı, ama birbirlerinin farkındaydılar.

Kızı çok derinden yaralamış (ve kendisini daha da derinden yaralamış olmasına rağmen) hâlâ aralarında gizli bir bağ vardı. Bütün psikolojik iç gözlemlemelerine ve dürüstlüğüne rağmen Kierkegaard garip bir şekilde hayal kurmaya eğilimliydi. Bir gün, bir şekilde, belki de ruhani bir bağ ile, Regine ile tekrar bir araya geleceklerini ummaktan kendini alıkoyamıyordu. İmkânsız olduğunu bilse de, imkânsız olanı özlemekten vazgeçemiyordu. İlişkilerini analiz etmek onda sürekli bir dert haline gelmişti. Ve bu sadece sürekli derinleşen öz bilgisine yardımcı oldu. Aklın kendi kendine ileri sürdüğü bahanelerin daha da çok farkına vardı. Tamamen kişisel bir yetersizlik fiyaskosu olarak başlayan şey, onu insan doğasının evrensel yetersizliklerini görmeye yöneltti. Öznelliğin kendisi imkânsızdı, ama yine de yaşanması gerekiyordu.

Bu arada, saplantılı bir şekilde yazmaya devam etti. Sonraki iki yıl boyunca (1844 - 1846) , Johannes Climacus (Tırmanıcı - Dağcı John), Vigilius Haufniensis (Gübre Yığını

Gözcüsü[1]), Hilarious Bookbinder[2] (Ne yazık ki pek neşeli olduğu söylenemez) ve Frater Taciternus[3] (kelam-ı ishal biri için garip bir seçim) gibi bir dizi takma isim altında, yarım düzine kitap yayımladı. O ana dek, umduğu gibi, Kopenhag edebiyat çevreleri bu sessizce neşeli gübre tepesi dağcısının kimliğini fark etmeye başlamışlardı.

Kierkegaard'ın fikirleri, edebiyat veriminin hızına eş şekilde gelişmeye başlamıştı. Varoluş kavramı hakkındaki analizleri sonradan varoluşçuluğun gelişiminde temel öğelerden olacaklardı. Kierkegaard için varoluş bir "asam"dı. (Matematikte asam, pi gibi, normal sayılarla açımlanamayan bir değerdir.) Kierkegaard için varoluş, her şey açıklanıp kaldırıldıktan sonra geriye kalan tek şey idi. Sadece "oradaydı". (Kierkegaard varoluşu biranızı bitirdikten sonra bardağın dibinde olduğunu fark ettiğiniz bir kurbağa-

1 Watcher of the Dunghill olarak geçiyor. *Dung* hem dışkı hem de ahlâk bozukluğu anlamına gelir. ç.n.

2 Neşeli Kitap Ciltçisi anlamına gelir. ç.n.

3 Latince konuşmayan, sessiz anlamına gelir. ç.n.

ya benzetti.)

Ama sıra kendi varoluşumuzu incelemeye geldiğinde onun sadece "orada duran" bir şeyden daha fazla bir şey olduğunu fark ederiz. Yaşanmak zorundadır. "Öznel düşünce" eyleme dönüşmek zorundadır. Bu, öznelliğimizin temel öğesidir ve bizi öznel gerçeğe götürür. Burada, Kierkegaard'ın "öznellik gerçektir" dediğinde ne anlatmak istediğini görüyoruz.

Ayrıca, Kierkegaard için iki tür gerçek vardır. İlki tarih ve bilimin gerçekleri gibi dış dünya ile bağlantılı, nesnel gerçekler. Bunlar dış kriterlere başvurarak doğrulanabilirler. Diğer bir deyişle nesnel gerçek *ne* dendiğine bağlıdır. Diğeri; öznel gerçek ise bir şeyin *nasıl* dendiğine.

Nesnel gerçekten farklı olarak öznel gerçeğin nesnel kriterleri yoktur. Kierkegaard dua eden iki adam örneğini verir. Biri "Tanrı'nın doğru algılanışına", (Kierkegaard için Hıristiyan olan) dua etmektedir; ama yanlış bir ruhla. İkinci adam, ilkel idolüne, "sonsuz için tam bir tutkuyla" dua eden bir pagandır.

Kierkegaard için, en büyük öznel gerçeğin sahibi ikinci adamdır, çünkü "gerçeklik" içinde dua etmektedir. Kierkegaard'ın öznel gerçeklik kavramı içtenliğe yakındır, yalnız daha yoğundur. Tutkulu bir iç adanışı içerir.

Kierkegaard için en önemli olan öznel gerçeklerdir, çünkü varoluşumuzla temelden bağlantılıdırlar. Daha önce gördüğümüz gibi herhangi bir nesnel kritere bağlı değildirler, bunun yerine her şey analiz edilip ortadan kaldırıldıktan sonra geriye kalan "asam" ile bağlantılıdırlar. Öznel gerçek bu yüzden, değerlerimizin temeliyle ilgilidir - bu değerlerin "doğru" olup olmamasıyla değil, onlara olan bağlılığımızın doğasıyla.

Bu bakış açısına göre, hiçbir ahlâk kuralı nesnel gerçekten temel alamaz. Garip bir şekilde, Kierkegaard burada, derin ateist ve septik, on sekizinci yüzyıl İskoç filozofu David Hume ile müttefik olur. Hume'a göre, bütün bilebileceğimiz, deneyimini geçirdiklerimizdir. Bunlardan, sözde olgular çıkarırız. Ama bu olgulardan ahlâk çıkarmak mümkün değildir. Ağırbaşlılık tutarlı davranma-

ya yardımcı oluyor diye, ağırbaşlı davranmamız gerektiğini söyleyemeyiz. Hem Kierkegaard, hem de Hume bir "-dur"dan "-malıyız" çıkaramayacağımız konusunda hemfikirler. (Felsefeye ahlâk kurallarını eklemeyi deneyen bu süreç bugün Doğasalcı Yanlış Düşünce - Safsata olarak adlandırılıyor.)

Ama, Kierkegaard'ın öznel gerçekliğin (nesnel gerçekliğe göre) üstünlüğüne olan inancı Hume'un olgunun önceliği ile ilgili görüşünden şüphe duymasına yol açtı. Kierkegaard, haklı olarak, bu sözde olguların yaklaşımımızla belirlenebileceğini görür. Ağırlıklı olarak, değerlerimiz "olguları" belirler. Aynı gerçekle yüz yüze geldiklerinde Hıristiyan biri ile zevk arayan biri farklı "olgular" görebilirler. (Örnek verirsek; her ikisi de bir geneleve veya manastıra kabul edilselerdi...) Bu yönden, her birey bir noktaya kadar kendi dünyasının yaratıcısıdır. Ve dünyasını sahip olduğu değerler nedeniyle yaratır.

Bu tür düşüncede, bütün nesnel gerçek kavramının reddiyle günümüz relativizminin köklerini görmek zor değildir. Kierkega-

ard bilincin tüm formlarını "istemli" olarak gören, yani bir başka deyişle, bilincin her zaman maksatlı olduğunu savunan yirminci yüzyıl fenomenolojisini de sezinler. Dünyayı, onunla yapmayı amaçladığımız şey yüzünden, gördüğümüz şekilde görürüz. Benzer şekilde Wittgenstein'ın, bahsettiği şeyin isteğin uygulaması olduğu anlaşıldığında görünen sıradanlığının yerini daha derin bir anlama bıraktığı, "Mutlu adamın dünyası, mutsuz adamın dünyasından farklıdır," sözünü anabiliriz. Kierkegaard, bireyin görmek istediği dünyayı gördüğünü ve bunun, daha önce seçtiği, beraber yaşadığı, *kendisini olduğu şey yapan değerler* nedeniyle olduğunu fark etmişti. Böylece Kierkegaard, bireyi olduğu şeyler yapan değerlerin, ayrıca dünyasını da yaşadığı dünya yaptığını öne sürer.

Fenomenolojik bakış açısı, dünyası tarihe inanan tarihçiden farklı olan, bilime inanan bilim adamı için doğru olabilir - ama ciddi sakıncaları vardır. En önemli sakınca solipsizm - bir tek ben varım, bütün dünya benim

için var bakışı - tehlikesidir. Kierkegaard'a göre, dünyamdan, (yani içinde yaşadığım dünyadan) bir tek ben sorumluyum. Bu, yirminci yüzyılda, varoluşcu Jean-Paul Sartre tarafından mantıklı sınırlarına çekilmişti. 1940'lı yıllarda Fransız ordusunda er olarak görev yaparken, dünya savaşının tamamen kendi sorumluluğu olduğunu kabul etmek zorunda olduğunu hissetti. Böylesine asil bir egoizm (sadece gerçek bir entelektüelin yapabileceği bir yiğitlik) ahlâkı güçlendirici olabilir, ama yararlı bir dünya görüşü için pek de yardımcı olmaz.

Ama bu, tam da Kierkegaard'ın aradığı türde bir ahlâk güçlendiriciydi. Onun amacı varoluşu mümkün olduğu kadar yoğun hale getirmekti. Sadece bu yolla, ne olduğunu, ne için olduğunu, ne olabileceğini görebiliriz.

Varoluş devasa bir risktir. Yaşamayı seçtiğimiz yolun doğru olup olmadığını asla bilemeyiz. Kierkegaard'a göre bunun tam olarak farkına varan, kendisinin bunun sürekli farkında olmasını sağlayan herkes, ıstırap duymaya mahkûmdur. Nesnel kanıtlarla des-

teklenmeyen bu tür öznel gerçekler, temelsizdirler. Gerçek anlamında, demek gerek. Böylece, varoluşun hiçliğini fark ederiz ve de merkezinde yer alan mutlak belirsizliğini. Hayat temel olarak deneme niteliğindedir ve ele geçirilmesi zordur.

Bilincin kendisi bile bir çelişkidir. Bu, gerçekleşenle, olası olanın kesişme noktasıdır, olanla olmayanın karşılaşma yeri. (Kierkegaard'ın da söylediği gibi, "Hayat geriye doğru anlanır, ama ileri doğru yaşanır.") Öyleyse bilinç kendisiyle karşıtlık içindedir: Bir "ikiliktir".

Kierkegaard'ın söylediği gibi çift (double) ve şüphe (doubt) sözcükleri aynı kökten gelirler. ("Duo" kökünden çıkarlar, şüphe (doubt) iki ihtimal anlamına gelir.) Bilincin kendisi de şüphenin bir şeklidir. Bu, her şeyden şüphe eden, ama sonunda şüphe ettiğinden şüphe edemeyeceğini fark eden, en başında düşündüğünü fark eden, filozof Descartes'ın bile altını oyar. Yine de Kierkegaard gösterdi ki, bilinç (ya da bilinçli düşünce), bırakın kesin olmayı, kendisi de bir şüp-

he şeklidir. Nasıl? Çünkü bilinç içinde varoluşun kendisinden şüphe ederiz.

Ama bu sadece kendi kuyruğunu yutan yılan hikayesi midir? Burada gerçekten de sahip olduğumuz birkaç kavramın da kayganlaştığı, ele geçirilmesi zor bir bölgedeyiz. Örnek olarak: Bilincin bile şüpheye açık olduğunu söylemek iyi, ama var olmayan bir şey, bırakın kendisinden şüphe etmeyi, herhangi bir şey yapabilir mi? Kierkegaard'ı savunanlar, onun bilincin var olmadığını söylemediğini, sadece varlığından şüphe ettiğini söylüyorlar. Bu hayati bir nokta. Kierkegaard'ın söylediği şey "bilincin en küçük ayrıntısına kadar şüphe" duyulabileceği. Bir kez daha Hume'un septisizmine dönen Kierkegaard bilincin sürekliliğinin sorgulanmasının mümkün olduğunu gördü. Bu sürekliliğin deneyimini bir andan diğerine yaşamayız. Tüm deneyimleyebildiğimiz andır; yani "şimdi".

Bilinç, bu yüzden mutlak olarak güvenilmezdir. Bir kez bunun farkına vardığımızda, varoluş daha da büyük bir risk haline gelir.

Her an ölebileceğimizi de aklımızda tuttuğumuzda (bilinçte sürekliliğin yokluğunun farkında oluşumuz ile olduğu kadar deneyimle de öğrendiğimiz bir gerçek), bu daha da vurgulu hale gelir. Buna paralel olarak, her anda sahip olduğumuz tam özgürlüğün farkında olmamız gerekir. Herhangi bir şeyi seçebiliriz - hayatımızı tam olarak dönüştürebiliriz. Her an mutlak özgürlük ile karşı karşıyayız. Karşı karşıya kaldığımız gerçek durum budur. Bunun bir sonucu olarak, durumumuzun bütünüyle farkında olduğumuz zaman, "dehşet"e düşeriz.

Kierkegaard *Dehşet Kavramı* ile ilgili bütün bir kitap yazdı. Bu kavram genellikle "endişe" ya da "acı" olarak tercüme edilir, ama en iyi tanımlayan Almanca *angst* kelimesidir. (Ben genellikle Kierkegaard'ın eserinin İngilizce tercümesinin isminde kullanılan kelimeyi - dread - kullandım.)

Dehşet Kavramı, psikolojinin Freud öncesi döneminin en derin eserlerinden biridir. İçinde, Kierkegaard iki tip dehşetin ayrımını yapar. Birincisi dış bir nesne tarafından

(kükreyen bir aslan gibi) tehdit edildiğimizde hissettiğimizdir. İkinci tür dehşet iç bir deneyimden doğar - kendi özgürlüğümüzün sınırsız olasılıklarıyla karşı karşıya kalmamızdan. Bu özgürlüğün farkına vardığımızda büyüklüğünü ve irrasyonelliğini anlarız. (Kierkegaard'ın işaret ettiği gibi, özgürlüğe sahip olduğumuzu kanıtlamak mümkün değildir, çünkü bu kanıt, özgürlüğün tersi olan, mantıki gerekliliği içerecektir.)

Özgürlüğün felsefeyle ilgisi yoktur. Ruh halimize veya tavrımıza bağlı, psikolojik bir konudur. Ruh halimiz özgürlüğü anlamamızı sağlar. Ve dehşet denen ruh halini yaşadığımızda, özgürlüğümüzün tam olarak farkına varırız. Bu anlamda, birey "varlık" olarak var olmaz, sadece sürekli bir "oluş" durumunda var olur. Bunun neden olduğu dehşet bütün normalliğin kalbinde yatan terördür. Bunu tam olarak anlamak bizi deliliğin içine atar. Kierkegaard'a göre bundan tek çıkış yolu aynı derecede irrasyonel olan iman atlayışını yapmaktır. Birey böylece, öznel içedönüklüğünün Tanrı'yla bağlantılı olması sa-

yesinde, bu delilikten ve parçalanmadan kurtulmuş olur. (Diğerleri bu durumundan, bu delirtici özgürlüğün normalliğin talepleri altında zekice gizlendiği, günlük gerçekliğin göz boyaması içinde, "inanç" ile kurtulmayı seçerler.)

Ama, bu zorunlu özgürlüğümüzün farkında olma durumu, içimizde bu kadar kötü bir dehşet duygusu uyandırmak için yeterli mi? Yoksa sadece Kierkegaard ve Kafka gibi dehalar mı, kendi varoluşlarının olasılıklarının sürekli dehşet durumu içinde ortalıkta gezinme yeteneğine sahipler? Belki de, ama biz sıradan insanlar - aklı başında çoğunluk - dahi bu dehşeti hissedebiliriz. Uçurum kenarındaki bir yolda yürürken düşme korkusunu ve uçurumun baş döndürücülüğünü hissederiz. Ama bu duygunun bir bölümü, bizi aynı zamanda hem uçurumun kıyısına çeken, hem de geri iten garip bir itkiden ileri gelir. Kierkegaard'a göre, bu bizim kendimizi atabileceğimizin farkında olmamızdan - elimizin altındaki bu özgürlüğün korkusundan gelir. Burada biz de dehşeti yaşarız:

Normalliğimizin altındaki deliliği ve terörü.

1844'e kadar Kierkegaard *Dehşet Kavramı*'nın yanında, *Felsefi Parçalar* adında başka kısa bir kitabı daha tamamlamıştı. Buna, *Felsefi Parçalara Tamamlayıcı Bilimsel Olmayan Art-Metin: Bir Mimik, Patetik, Diyalektik Kompozisyon, Varoluşcu Bir Katkı* adını verdiği geniş, altı yüz sayfalık (Johannes Climacus tarafından yazılmış, ama "S. Kierkegaard" tarafından basılmış) bir art-metin ekledi. Bu, *varoluşcu* kelimesinin ilk ortaya çıkışıdır - Danimarka dilindeki haliyle *existensforhold* ("varoluş durumu, varoluşsal bağlantı"). Kierkegaard o âna dek geçen beş yılda yarım milyon sözcükten fazla yazmıştı ve pek şaşırtıcı olmayan biçimde, söyleyecek bir şey bulamadığını fark etti.

Böylece, felsefesine uyarak, harekete geçmeye karar verdi - dikkat çekici bir seçim yaparak kendisini yaratmaya. Kierkegaard'ın hareket seçimi kendisinden beklenebileceği gibi sapkındı. Takma isimle yazdığı bazı eserleri *Corsair* adlı bir dergide bir derece lehte eleştiriler almıştı. Bu Kopenhag'ın, ye-

rel kişiliklere yaptığı ağzı bozuk saldırılarıyla ünlü, hicivli skandal dergisiydi. Kierkegaard, dergiye saldıran küçümseyici bir mektupla ("bu tür bir dergide övülmek kişiye hakarettir") ve isimsiz yazarlarının kimliklerini açıklayarak (birisinin profesörlük şansını kaybetmesine neden olarak) *Corsair*'i kendisine saldırması için kışkırtmayı seçti.

Sonuç tahmin edilebilirdi. Birkaç ay boyunca dergi Kierkegaard ve takma isimlerine saldıran malzemeyle doluydu. Görünüşü karikatürlere konu oldu, giyinişiyle alay edildi ve fikirleri aşağılandı. Daha önceleri Kierkegaard ilginç bir şahsiyet, "dini olan" yetenekli bir yazar ve entelektüel ve de şanssız bir gönül ilişkisinden sonra münzevi olmuş birisi olarak görülüyordu. Caddelerde bir tuhaflık olarak görülüyor, ama diğer yönlerden pek dikkat çekmiyordu. Şimdi bütün bunlar değişmişti. *Corsair*'deki sürekli bir makaleler ve çizimler akışının sonucu olarak bu kambur, sopa gibi ince, yengeçvari yürüyüşlü, paça uzunlukları farklı pantolonu ve kocaman şemsiyesiyle genç-yaşlı adam, hal-

kın alaylarının hedefi oldu. Caddelerde çocuklar dalga geçerek yanı sıra koşmaya başladılar. Dükkân sahipleri ve toplumun saygın üyeleri, o geçerken açıkça güldüler.

Kierkegaard duyarlı bir kişilikti ve bu tavır karşısında hissettiği acı ancak hayal edilebilir. Ama önemli nokta şu ki, bunu kendi kendisine yapmıştı. Ne yaptığını tam olarak biliyordu. ("İnsan, org çalan birisini nasıl müzik yapması için kiralıyorsa, *Corsair*'i de aşağılaması için kiralar.") Peki neden yaptı? Bu kadar karışık bir kişilikten bekleneceği gibi, cevap basit olmaktan uzaktır. Kendisini okulda daha büyük çocuklara sataşmaya iten aynı şehitlik kompleksinin bir kanıtı olduğuna kuşku yok. Ayrıca eserlerinin toplumsal olarak dikkat çekmemesinin de etkisi olduğuna da şüphe yok. Kierkegaard artık otuz üç yaşındaydı ve yine de bir yazar olarak çok az tanınıyordu. Böylece eğer ünlü olamayacaksa, kötü şöhretli olacaktı.

Bütün bu egoist ikili düşünce altında, Kierkegaard'ın daha içten ve ciddi bir amacı da vardı (egoizm ve ikili düşünceden yoksun ol-

masa da). Hemşerileri tarafından küfredilmesini istiyordu ki daha iyi birisi olabilsin. Onları, kendisini daha iyi bir Hıristiyan haline getirmeleri için kullanacaktı. Eğer Ruhun Hayatını yaşamak istiyorsa, ki istemeye değecek tek hayat buydu, bu kendisini böyle yapmaya cesaretlendirmenin yollarından biriydi. (Eğer daha önceki istekleri bir derece bile olsa bilinçsiz idiyse de, konu kesinlikle bu değildi.) Ve tabii ki hepsinin altında yatan bir neden vardı. Kierkegaard'ın dönemindeki dini düşünür olarak tek dengi olan Pascal'ın sözleriyle: "Kalbin kendi nedenleri vardır, mantığın hakkında hiçbir şey bilmediği." Kierkegaard'ın kalbinde yatan neden Regine idi. Kendisinin ne kadar acı çektiğini göstermek için, onun dikkatini çekmek istiyordu.

Ama eğer amacı Regine'i ele geçirmek idiyse, belli ki başarılı olamadı. Bu dönemlerde Regine başkasıyla nişanlandı ve bir yıl sonrada evlendi. Bu, göstermediyse de, Kierkegaard'ı derinden yaraladı. Görünen, zeki yüzünün vaktinden önce yaşlandığıydı. Yo-

ğun acı, sofuluk, yalnızlık ve sürekli düşünsel çaba etkisini göstermeye başlıyordu. Yine de insani durum hakkındaki sürekli derinleşen içgörüsüne rağmen, hâlâ imkânsız hayaline sarılıyordu - bir gün, bir şekilde tekrar Regine ile bir araya geleceklerini hayal ediyordu. (Pazarları kilisede hâlâ birbirlerini fark ediyorlardı.)

Nisan 1848'de Kierkegaard dini bir deneyim yaşadı. Günlüğüne "Bütün doğam değişti," diye yazdı. Kendisini aşırı kişisel tasalardan sadece Tanrı sevgisinin koruyabileceğini fark etti. Bu andan itibaren doğrudan Tanrı'nın sözünü vaaz edecekti, takma isimlerin ardına saklanmadan. Bunu da bir kitaplar dizisiyle, sonraki üç yılda yarım düzine eserle yaptı.

Kierkegaard'ın din anlayışı açıkça delicedir ve sadece azizlere ve kendini insanlardan kaçmaya adayanlara göredir. Onun görüşüne göre, "İnsan varoluşunun bütünü Tanrı'ya karşıdır." Kierkegaard'a göre dinin kökünde (ve ayrıca psikolojisinin kökünde de) *Düşüş* kavramı - insanlığın *Cennet Bahçe-*

si'nde rahmetten sapması - yatar. Bu, ana kanıtı seks olan egoizmdi. Bu ise, tümüyle bu konuda kötü sınav veren kadınların suçudur. "Kadın egoizmin kişileşmesidir.... Erkek ve kadının tüm hikâyesi görkemli, ustaca kurulmuş bir entrikadır, ya da erkeği ruhani olarak yok etmek için hesaplanmış bir numaradır." Tanrı'nın isteği ancak tüm insan ırkı ortadan kalktığında yerine gelecektir.

Hayret verici bir şekilde, bütün bu şatafatlı boş lafların arasında zaman ayırmaya değecek fikirler üretmeye devam etti. Bir kez daha felsefî bête noir'ına[1] Hegel'e daldı ve Hegelyanizmin sahtekârlığını ve varoluşu açıklama iddiasının acıklı yetersizliğini göstermek amacıyla yıkıcı bir eleştiri üretti. Kierkegaard, sadece çevresinde büyük bir sistem kurarak varoluşu entelektüel olarak anlamanın imkansız olduğunda ısrar ediyordu. Birisi varoluşu rasyonel düşünceyle tanımladığı anda, imana yer kalmıyordu.

Ölüme Dek Hastalık'ta Kierkegaard

1 Fr. Hiç sevilmeyen kimse veya şey ç.n.

umutsuzluğu çözümler. Bunu, "kişinin gerçekte olduğu kişi olma isteğinin" başarısızlığı olarak görür. Burası tehlikeli bölge. Esasında, Kierkegaard'ın buradaki savı, daha önceki bireyin varlık olarak var olmadığı, sürekli bir oluş durumunda var olduğu iddiasıyla çelişiyordu. "Kişinin gerçekte olduğu bir kişiyi" önceden varsayar. Kierkegaard daha sonra "kişinin potansiyel olarak olduğu kişiden" bahsederek konuyu şişirir. Ama her birey için "gerçek bir kişi" ya da bir tek belirli "potansiyel kişi" var mıdır? Bu temel bir sorundur. Kişinin çeşitli potansiyellerini (ki bunlar birbiriyle karşıt ve hatta karşılıklı birbiriyle bağdaşmayan özellikler olabilir) kullanması ile hipotetik bir "gerçek kişiliği" hedef alması arasında kategorik bir farklılık vardır. Birçok birey başlangıçta, hepsi kendi kendisine doğru kalmasını içerebilecek - yani bazı veya bütün potansiyellerini tatmin edebilecek bir dizi hayat seçimiyle karşı karşıyadır. (Albert Schweitzer profesyonel seviyede bir müzisyendi ama bunun yerine kendisini misyonerliğe adamayı seçti. Hangisi

"gerçek kendisiydi"?) Birçok kişi bizi gerçek kendimiz olmaya cesaretlendirirken, bu "gerçek kişinin" kesinleştirilmiş olup olmadığına dair gizli bir gündem var.

Ya eğer tam olarak kesinleştirilmemişse?! Tabii hâlâ kişinin gerçek kendisini "keşfetmesinden" bahsetmek olası mı? Hayır: Keşif bilinmese bile zaten orda var olan bir şeyi içerir. "Kendini keşfe" karşı kullanılabilecek en iyi tartışma Kierkegaard'ın kendisinin daha önce kullandığıdır. Kendini yaratma seçimini kullanmaktan söz etti. Bu Kierkegaard'ın herhangi başka bir yere karşı dayattığı gerçek (ve *angst* nedeni) özgürlüktür.

Ve umutsuzluğa geri dönüş... Kierkegaard'a göre bilinçsiz umutsuzluk, kişi kendisini kendi dışında bir şeyle tanımladığında sonuç olarak ortaya çıkar. Bu sıradan olabilir (bir sonraki Einstein olmayı istemek), ya da tutkunun zirvesi (Madonna'yla evlenmek). Her iki durumda da bu bireyi kaderin acımasına teslim eder: Başka birisi Einstein olur; teklifiniz acımasızca geri çevrilir. Kendi tutkularındaki kendisini başaramadığı için bi-

rey kendisi olmaya dayanamaz. Sonuç, bilinçsiz bir ölme isteğiyle beraber gelen bir iç boşluktur.

Bilinçli umutsuzluk kendisinin farkındadır. İki şekilde gelir. Hatalı bilinçli umutsuzluk kanısı, birey kendisinin acı çektiğinin farkında olup, diğerlerinin acı çekmediğini hayal ettiğinde ortaya çıkar. ("Kimse benim ne hissettiğimi bilmiyor.") Bu, kişiyi daha da büyük bir umutsuzluğa iter. Doğru bilinçli umutsuzluk kanısı, umutsuzluğun esasında insani durumun ve böylece her bireyin parçası olduğunu fark eder. Birey için umutsuzluktan kurtulmanın tek yolu, "bireyin kendi kişiliğini seçmesi" ve iman atlayışını yapmasıdır. İşte burada Kierkegaard gizli gündemini açıklar: Tek "gerçek kişi" inanandır.

Kırklı yaşlarının başlarına kadar Kierkegaard hırsla yazmaya devam etti. Artık rahat yaşadığı yıllardan çok daha yaşlıydı. Parası bitmeye başlamıştı. Çalışması gerekiyordu. Yapabileceği bir tek iş vardı: Rahip olmak. Kierkegaard belli bir düzeyde işlerin bu durumda olmasını kabullenmiş görünse

de, içindeki bir şey kesinlikle bu ihtimale karşı çıkıyordu. Prensip olarak birisinin dinden para kazanmasına karşıydı. Ayrıca Hıristiyanlık anlayışı da Danimarka Kilisesi tarafından paylaşılmıyordu. (Evli rahiplere izin veren bir kilisenin evrensel bekârlığı vaaz etmesi pek mümkün değildi.)

Kierkegaard, Danimarka Kilisesi tarafından vaaz edilen Hıristiyanlık pandomimini ortaya çıkarmasının vakti geldiğine karar verdi. Azalan parasını düşünmeden *An* adında bir dergi çıkarmaya başladı (editörü ve tek yazarı S. Kierkegaard). Bu dergide kiliseye bir makine olduğunu söyleyerek, en sevilen rahiplerinden birine de dünya işlerine düşkün bir riyakâr olduğunu söyleyerek saldırdı. (Daha da kötüsü bir Hegelyandı.) Bir sayıda, İsa'nın var olmadığı kanıtlanırsa dahi kilisenin daha önceden olduğu gibi devam edeceğini ve sadece birkaç rahibin rahat hayatlarını bırakıp istifa edeceğini bile iddia etti.

Beklendiği gibi bu büyük bir skandala neden oldu. Kierkegaard'ın özgürlüğünü kaybetmesi ihtimali yoktu: Rahip olarak iş veril-

mesi düşünülemezdi bile. Birçok yönden *Corsair* olayı tekrarlanıyordu. Bir kez daha Kierkegaard ün ve geniş ilgi kazanmıştı (makaleleri çabucak İsveççe'ye tercüme ediliyordu ve tartışma İskandinavya boyunca sürdü). Dünya kendisine hak ettiğini ödüyordu. Ama bu ün, Kierkegaard'ın tek kabul edebileceği konudaydı - kötü şöhret ve nefret. Aynı zamanda burada, Jutland'da Tanrıya lânet eden baba Kierkegaard'ın bir yansımasını görmek de zor değil. Ve tabii ki bu bir kez daha Regine'in onunla ilgilenmesine neden oldu.

Regine'in kocası yakın zamanda Danimarka Batı Hint Adaları'na (üç küçük Karayip adası) vali olarak atanmıştı. Kierkegaard'ın bunu duymuş olması neredeyse kesindir; bunun *An*'ı yayımlamaya başlamasına ne kadar etki ettiği ise ancak tahmin edilebilir. Nisan 1855'te, Batı Hint Adaları'na doğru yola çıkacağı günün sabahında Regine, Kierkegaard ile yolda karşılaşmayı başardı. Durdu ve ona sessizce "Tanrı seni korusun. Her şey senin için iyi gitsin," dedi. Kierke-

gaard şapkasını kaldırıp selam verdi. Kibarca selamlaştılar ve kendi yollarına gittiler. On dört yıl önce attıkları nişanlarından beri ilk konuşmalarıydı. Birbirlerini gördükleri son an olacaktı.

Artan kırılganlığı, kiliseye karşı yürüttüğü kampanyanın gerginliği ile birleşip, kısa bir süre sonra Kierkegaard'ın sağlığı üzerinde etkisini gösterdi. Regine'in Batı Hint Adaları'na gitmek için yola çıkmasından yedi ay sonra, Kierkegaard caddede bayıldı ve hastaneye kaldırıldı. Son kalan parasını basımevine *An*'ın son sayısı için vermişti. Güçsüzlük ve (topoğrafyasını ayrıntılarıyla bildiği) umutsuzluk içinde yaşama isteğini kaybetti. Ama asla inancını kaybetmedi. Görenler, zayıf yüzünü canlandıran parlak gözlerinden ve üstündeki dinginlik havasından söz ettiler. Bir ay içinde, 11 Kasım 1855'de öldü. Vasiyetnamesinde sahip olduğu pek az şeyi Regine'e bıraktı.

Kierkegaard'ın cenazesi, tabutunun örtüsünü tutmak için yarışan öğrencilerle dolu, beklenmediği kadar geniş bir kitleyi çekti.

Mezarlıkta tam da Kierkegaard'ın isteyebileceği gibi bir skandal oldu: Bir grup, Kierkegaard'ı kutsal topraklara gömerek onu kendilerinin sayan kilisenin riyakârlığını protesto etti. Birisi *An*'dan küfürbaz bir bölüm okudu, ardından gürültü başladı...

Sonsöz

Kierkegaard bir süre sonra unutuldu. Yirminci yüzyıl başlarına kadar eserlerine yaygın bir ilgi olmadı. Fikirleri, yeni ortaya çıkmaya başlayan Freudcu psikoanalizin felsefi paraleli olarak görüldüğü Almanya'da etkili oldu.

Kierkegaard'ın fikirleri, bilincin felsefi analizini rasyonel bir bilim haline getirmeyi deneyen ve başaramayan fenomenolojinin kurucusu Husserl tarafından geliştirildi. Genellikle felsefi başarısızlıklarda olduğu gibi bu deneme felsefi olarak canlandırıcı oldu ve meyva verdi. (Nazilere ödün vererek uzlaşması nedeniyle kişisel olarak sevilmediği halde.) Yirminci yüzyıl Avrupa düşüncesine etkileri hâlâ devasa boyutlarda süren Husserl'in öğrencisi ve vatandaşı Heidegger, Kierkegaard'ın fikirlerini bir adım daha ileri götürdü.

Birçok kişi bu yeni felsefeden varoluşçu-

luk olarak bahsetti ve Kierkegaard genellikle kurucusu sayıldı. Varoluşçuluk irrasyonel bir felsefe yönünde tek Avrupa kaynaklı denemedir. Kimse bu yönden başarısını sorgulamıyor - sorgulanan, sadece bu tür bir şeyin mümkün olup olmadığı. Geçmiş ya da bugündeki mantıklı felsefelerin tersine varoluşculuk tamamen özneldir. Bu bir varoluşçu ile tartışmayı zorlaştırmalı, ama böyle olmadı (varoluşçular birbirleriyle yaptıkları tartışmalarla ünlüdürler). Kierkegaard'da olduğu gibi, olmak (varoluş) bilgiden (rasyonellik) önceliklidir. Bu felsefe en yüksek (ya da en düşük) noktasına, varoluşunun büyük bölümünü *Sol Kıyı*'daki kafelerde kendi varoluşunu inceleyerek geçiren Sartre tarafından getirildi.

Varoluşçuluk isminin ilginç bir tarihi vardır. Önce kasıtsız olarak Kierkegaard tarafından icat edildikten sonra unutuldu, ardından Almanlar tarafından tekrar ortaya çıkartıldı ve sonra sahiplenilmedi. Hem Husserl, hem de Heidegger, varoluşçu olarak adlandırılmayı, bu etiketin felsefelerinin görü-

şünü sıradanlaştırdığı ve sınırladığı gerekçesiyle reddettiler. Felsefesinin sıradan veya sınırlı olmasından rahatsızlık duymayan Sartre, 1940'ların başlarında kendisini varoluşçu olarak adlandıran ilk kişiydi. On yılın sonunda bu isim kendisini dünyaca ünlü yapmış ve kendi ismiyle eş anlamlı hale gelmişti. Sartre, Kierkegaard'ın varoluşçuluğun ilk dönemlerinin gelişiminde rol oynadığını kabul etti, ama kendi varoluşçuluğunun Kierkegaard'ınki ile hiçbir ilgisi olmadığında ısrar etti. Bu çok haksızca, ama Kierkegaard'ın olmasını isteyebileceği gibi bir şey. Sartre'ın, her ikisi de felsefi hayatında önemli roller oynayan hızlı aşk hayatı ve ateizminin Kierkegaard'ın felsefesinde yeri olamazdı.

Kierkegaard'ın Yazılarından

Anlaşılacak ilk şey anlamadığınızdır.

-Günlükler

Doğumda mühürlü emirlerle denize açılırız.

-Günlükler

Bir insan daha çok unutabildikçe, hayatının geçirebileceği dönüşümlerin sayısı daha da artar; daha fazla hatırlayabildikçe, hayatı daha ilâhi hale gelir.

-Günlükler, 429

Öldüğümde kimse kağıtlarımın arasında hayatımın anahtarını içeren bir not bulmayacak (bu benim için bir teselli). Hiç kimse her şeyi açıklayan ve dünyanın önemsiz sayacağı bir şeyi benim için çok önemli bir olay haline getirecek veya koruyucu görüntüsünden soyulduktan sonra benim için tamamen önemsiz hale gelecek kelimeleri bulamayacak.

-Günlükler, 431

Hayatımın amacı, gerçeği keşfettiğim gibi açıklamak gibi görünecek, ama öyle bir tavırla ki, tamamen yetkiden yoksun. Yetki sahibi olmadan ve herkes tarafından tamamen güvenilmez olarak görülerek, gerçeği açıklıyorum ve herkesi, kendilerini ancak gerçeği kendi başlarına oluşturarak kurtarabilecekleri, çelişkili bir duruma koyuyorum.

-Günlükler, 432

Her ileri adımda felsefe bir deri atar ve ardından bunlara işe yaramayan aylaklar yerleşir.

-Günlükler

Eğer Hegel mantığını tamamlamış ve ardından kabul edilemez varsayımlarda bile bulunduğu önsözde, bunun sadece düşünsel bir deney olduğunu söylemiş olsaydı, gerçekten tüm zamanların en büyük düşünürü olurdu. Şu ansa, o sadece bir şaka.

-Günlükler

Gerçek sorusunu nesnel bir tavırla düşündüğümüz zaman, düşüncemiz nesnel olarak gerçeğe yönelir ve bu da düşünürün ilişkili olduğu bir nesne kabul edilir. Ama, düşüncemiz ilişkiye değil, düşünürün ilişkili olduğu şeyin gerçek mi olduğu sorusuna yoğunlaşır. İlişkili olduğu nesne eğer gerçek ise, gerçeği biliyor olarak tanınır. Gerçeği öznel biçimde ele aldığımızda, düşüncemiz öznel olarak ilişkimizin doğası üstüne yoğunlaşır (yani,

ilişkili olduğu şeyin üstüne değil). Eğer bu ilişkinin kendisi gerçek bir ilişkiyse, öznel olarak gerçeği biliriz, ilişkinin esas nesnesi gerçek olmasa bile.

-Tamamlayıcı Bilimsel Olmayan Art-Metin

Öznellik, içe dönüklük gerçektir - benim tezim bu.

-Tamamlayıcı Bilimsel Olmayan Art-Metin

Felsefe, hayatın geriye doğru anlaşılması gerektiğini savunmakta çok haklı. Ama kişi, diğer prensibi; hayatın, ileri doğru yaşanması gerektiğini unutur. Kişi bu ikinci presibi çözümlediğinde ister istemez hayatın zaman içinde asla tam olarak anlaşılamayacağı sonucuna varıyor - çünkü kişinin içinde yaşadığı hiçbir an kendisinin geriye doğru yönelmesi için gerekli tam durgunluğu sağlayamaz.

-Seçilmiş Aforizmalar

Komik olan her zaman olgunluğun işaretidir. Ama komikliğin altından yeni bir duygunun filizlenmeye hazır olması ve komedinin büyük gücünün bu yeni yetişen duyguyu boğmaması hayati önem taşır. Dahası, komedi bu yeni duygunun başlamakta olduğunun göstergesi olmalıdır.

-Tamamlayıcı Bilimsel
Olmayan Art-Metin

İnsanlık

Uzun veya kısa zaman aralıklarıyla yüzyıllara dağılmış bütün bu sıra dışı insanoğulları, kendi dönemlerindeki "insanlık" hakkında yargılara vardılar. Birine göre: insan bir hayvandır. Diğerine göre: Bir riyakârdır. Diğerine göre: Bir yalancıdır. Ve daha niceleri.

İnsanın, konuşma yeteneğinden güç alan ve boş konuşan bir varlık olduğunu söyleyerek gerçekten çok uzaklaşmış olmam herhalde.

Hitap sayesinde herkes en üst mevkide yerini alıyor - ama hitap sayesinde üst mevkide yer almak ve bunu yaparken boş konuşmak, bir kraliyet ziyafetine izleyici olarak katılmak kadar alay etmektir.

Eğer bir pagan olsaydım derdim ki: Alaycı bir tanrı kendilerini kandırmalarını seyrederek eğlenmek için vermiş insanlara konuşma yetisini.

Tabii ki Hıristiyan bir bakış açısından, Tanrı sevgiden bahşetti insanlığa hitap ödülünü, gerçek bir anlayış kazanması mümkün olsun diye en ulu olan hakkında - ne büyük bir acıyla bakıyordur yukarıdan sonuca!

-Günlükler, 1383

Eğer bilim Sokrates'in zamanında şimdi olduğu kadar gelişmiş olsaydı, sofistler* ve felsefe öğretmek için eğitim almış olanlar bilim adamı olurlardı. Müşteri çekmek için evlerinin kapısına mikroskoplar ve "Muhteşem

* Antik Yunan'da para ile tutulan felsefe hocası ç.n.

mikroskopla insanlığın nasıl düşündüğünü görerek öğrenin" diyen tabelalar asarlardı. (Ve bu tabelaları okuyan Sokrates "Bu tam da düşünmeyen insanların davranışı," derdi.)

-Seçilmiş Aforizmalar

İnanç bir saçmalıktır. Nesnesi tamamen muhtemel olmayan, irrasyonel ve herhangi bir tartışmanın ötesinde. ...Varsayalım birisi iman sahibi olmak istiyor. Hadi bu komediyi bir izleyelim. İman sahibi olmak istiyor, ama aynı zamanda doğru adımı attığından kendisini emin kılmak istiyor - böylece doğru olduğu ihtimali hakkında bir nesnel soruşturmaya girişiyor. Ve ne oluyor? İhtimal hakkındaki nesnel soruşturmasının yöntemleriyle, saçma başka bir şey haline geliyor: muhtemel hale geliyor, artarak muhtemel hale geliyor, had safhada ve tamamen muhtemel hale geliyor. Artık bu adam inanmaya hazır ve kendisine ayakkabıcılar ve terziler gibi sıradan insanların inandığı gibi inanmadığını,

ancak bütün meseleyi düşünüp ihtimalini anladıktan sonra inandığını söylüyor. Artık inanmaya hazır. Ama işte dikkatle bak, tam bu anda onun için inanmak imkansız hale geliyor. Neredeyse muhtemel olan, veya bir ihtimal, veya had safhada ve tamamen muhtemel olan herhangi bir şeyi, neredeyse bilebilir veya biliyor kadar iyi, veya had safhada ve neredeyse tamamen bilebilir - ama inanması imkansız. Çünkü saçma inancın nesnesidir ve inanılabilecek olan tek nesnedir.

-Tamamlayıcı Bilimsel Olmayan Art-Metin

İnsan ırkı Tanrı'dan korkmayı bıraktı. Bunun ardından cezası geldi: kendisinden korkmaya başladı, hayal ürünü olanı arzulamaya başladı ve şimdi de bu kendi hayalinin ürünü olan yaratık karşısında sarsılıyor.

-Seçilmiş Aforizmalar

Kierkegaard ve Çağdaşları

1813 Danimarka ekonomisinin çökmesi geniş çaplı yıkımlara yol açtı (baba Kierkegaard servetini güvenilir tahvillere yatırdığı için kurtuldu).

1813 Wagner'in doğumu.

1814 Waterloo Savaşı. İngilizler Hindistan'ın yarısında imparatorluğu pekiştirdiler.

1821 Faraday elektrik motoru prensibini keşfetti.

1825 Demiryollarının doğuşu: Stockton-Darlington hattı Stephenson tarafından açıldı.

1829 İngilizler tüm Avustralya kıtasını topraklarına kattılar.

1830 Yunanistan Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazandı.

1831 Hegel Berlin'de koleradan öldü. Darwin *HMS Beagle* gemisiyle Galápagos Adaları'na doğru yola çıktı

1832 Goethe Weimar'da öldü.

1834 Alman eyaletleri gümrük birliğini *(Zollverein)* kurarak Avrupa'da Endüstriyel Devrimi'nin başlamasına yardımcı oldular.

1844 Nietzsche doğdu.

1845 A.B.D. Texas Cumhuriyeti'ni topraklarına kattı.

1848 Bir devrim dalgası Avrupa'yı sarstı. Meksika güney batı Amerika'yı A.B.D.ye devretti.

1850 Anti-Hegelyan filozof Schopenhauer gecikmiş olarak ünlü oldu.

1853-1856 Kırım Savaşı.

1856 Freud doğdu.

Kierkegaard Tarihçesi

1813 Søren Kierkegaard Kopenhag'da doğdu.

1830 Kopenhag Üniversitesi'nde teoloji öğrencisi oldu.

1834 Annesinin ölümü.

1837 Regine Olsen ile on dört yaşındayken ilk kez karşılaştı.

1838 Babasının ölümü.

1840 Regine ile nişanlandı.

1841 Regine ile nişanı bozdu ve Berlin'e taşındı.

1842 *Ya / Ya da*'yı yayımladı.

1843 *Korku ve Titreme*'yi yayımladı

1844 *Dehşet Kavramı*'nı yayımladı.

Kierkegaard Tarihçesi

1846 *Corsair* degisiyle küfürlü bir tartışmaya girişti.

1848 Doğasını ve Tanrı'nın sözünü yaymaya karşı tavrını değiştiren dini bir deneyim yaşadı.

1849 *Ölüme Dek Hastalık*'ı yayımladı.

1854 Kiliseyle tartışmaya girmeye karar verdi.

1855 Kendi yazdığı kilise karşıtı yazılarla doldurduğu *An* dergisini kurdu. Nisan: Regine'i, Batı Hint Adaları'na doğru yola çıkmadan önce, son kez gördü.
Ekim: Sokakta bayıldı ve hastaneye yatırıldı.
11 Kasım'da öldü.

Kierkegaard akademik anlamda gerçek bir filozof değildi. Buna rağmen, birçok insanın felsefeden beklediği şeyi üretti. Dünya hakkında yazmadı, hayat hakkında yazdı - nasıl yaşadığımız, nasıl yaşamayı seçtiğimiz hakkında. Konusu birey ve onun varoluşuydu: "Varolan varlık." Kierkegaard'ın görüşüne göre bu tamamen öznel varlık, neden, mantık, felsefi sistemler ve hatta "psikolojinin bahanelerinin" menzili dışında yer alıyordu. Buna rağmen, bütün bu konuların kaynağıydı. Kierkegaard'ın ortaya çıkardığı felsefe dalı varoluşçuluk olarak bilinir oldu.

90 Dakikada Kierkegaard'da, Paul Strathern Kierkegaard'ın hayatı ve eserlerinin özlü ve üzmanca bir tarifini sunuyor ve insanın dünyadaki varoluşunu anlama savaşındaki etkisini açıklıyor.

ISBN 975-7809-73-X

9 789757 809739